

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA MILLIY- MADANIY KONNOTATSIYALI LINGVOMADANIY BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI

Latipova Dilbarxon Abdujabborovna

11-maktab va Rustam Bosimov xususiy maktabining oliy toifali ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti (AIFU) ning o'zbek tili lingvistikasi
yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20291960>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 13-may 2026 yil

Ma'qullandi: 16-may 2026 yil

Nashr qilindi: 19-may 2026 yil

KEY WORDS

lingvomadaniy birliklar, milliy-
madaniy konnotatsiya, semantik
tahlil, Halima Xudoyberdiyeva,
o'zbek she'riyati,
lingvokulturologiya, poetik matn,
konsept.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'zbek xalq shoiri Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida milliy-madaniy konnotatsiyali lingvomadaniy birliklarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot lingvokulturologiya, kognitiv semantika va matn tahlili metodlari asosida olib borilgan bo'lib, shoiri asarlaridagi milliy-madaniy belgilar, tarixiy-ramziy obrazlar va axloqiy-ma'naviy konnotatsiyali leksik birliklar ilmiy jihatdan o'rganiladi. Tahlil natijasida Xudoyberdiyeva poetik tilida milliy-madaniy konnotatsiya ijtimoiy xotira, vatanparvarlik, ona qiyofasi va el birligi konseptlarini ifodalashning asosiy vositasi ekanligi aniqlangan.

Аннотация: В данной статье анализируются семантические особенности лингвокультурных единиц с национально-культурной коннотацией в поэзии народного поэта Узбекистана Халимы Худайбердиевой. Исследование проводится на основе методов лингвокультурологии, когнитивной семантики и анализа текста; изучаются национально-культурные знаки, историко-символические образы и лексические единицы с нравственно-духовной коннотацией. Установлено, что национально-культурная коннотация является основным средством выражения концептов социальной памяти, патриотизма, образа матери и народного единства.

Ключевые слова: лингвокультурные единицы, национально-культурная коннотация, семантический анализ, Халима Худайбердиева, узбекская поэзия, лингвокультурология.

Abstract: This article analyzes the semantic features of linguocultural units with national-cultural connotations in the poetry of Uzbek People's Poet Halima Xudoyberdiyeva. The study is based on methods of linguoculturology, cognitive semantics, and text analysis, examining national-cultural signs, historical-symbolic images, and lexical units with moral-spiritual connotations. It is established that national-cultural connotation serves as the primary means of expressing concepts of social memory, patriotism, the image of mother, and national unity.

Keywords: linguocultural units, national-cultural connotation, semantic analysis, Halima Xudoyberdiyeva, Uzbek poetry, linguoculturology, poetic text, concept. KIRISH

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi lingvokulturologiya yo'nalishi alohida ahamiyat kasb etib, u muayyan xalqning madaniy tajribasi, tarixiy xotirasi va qadriyatlar tizimini til birliklari orqali tadqiq etishga qaratilgan [1]. Milliy-madaniy konnotatsiya bu sohaning markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, leksik birlikning asosiy denotativ ma'nosidan tashqari o'sha birlikka xalq madaniyati, tarixi va mentaliteti tomonidan yuklatilgan qo'shimcha emotsional va madaniy ma'nolarni ifodalaydi [2]. Bunday konnotatsiyalar ayniqsa badiiy, xususan she'riy matn tarkibida o'zining eng to'liq va ta'sirchan ko'rinishiga ega bo'ladi, chunki she'riy til leksik birliklarning barcha semantik qatlamlarini bir vaqtda faollashtirish qobiliyatiga ega [3].

O'zbek adabiyotida ushbu hodisaning yorqin namunasi Halima Xudoyberdiyeva ijodida kuzatiladi. 1947-yilda Sirdaryo viloyatida tavallud topgan va 1992-yilda O'zbekiston xalq shoiri unvoniga sazovor bo'lgan Xudoyberdiyeva o'zining "Muqaddas Ayol", "Turkiston onasi", "Bitta mushtga aylanmay", "Vatandir bu" va boshqa asarlarida o'zbek milliy ruhini, tarixiy dardini va ma'naviy dunyosini ifodalovchi boy lingvomadaniy birliklar tizimini yaratgan [7]. Mazkur maqola ushbu birliklarning semantik tuzilmasini, ulardagi milliy-madaniy konnotatsiya tabiatini va ularning she'riy matn kommunikativ-estetik tizimidagi o'rnini aniqlashni maqsad qiladi. Tadqiqot aktualigi shundaki, Xudoyberdiyeva she'riyati ilmiy adabiyotlarda asosan adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etilgan bo'lib, lingvokulturologik va semantik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda kuzatuv, intervyu yoki eksperimental ma'lumotlardan foydalanilmagan; tahlil faqat Xudoyberdiyevaning nashr etilgan she'riy matnlari va mavjud ilmiy-nazariy adabiyotlar asosida olib borilgan. Asosiy metodlar sifatida lingvokulturologik tahlil, komponent semantik tahlil, konseptual tahlil va kontekstual semantik tahlil qo'llanilgan. Mazkur tadqiqotning nazariy asosini bir qancha fundamental ishlar tashkil etadi. V.A. Maslova lingvomadaniy birliklarni xalqning madaniy kodini saqlash va uzatishning asosiy vositasi sifatida ta'riflab, ularning semantik tuzilmasida denotativ, konnotativ va konseptual qatlamlarni ajratadi [1]. Yu.S. Stepanov esa "konsept" kategoriyasini tahlil qilib, uning tarkibida har doim madaniy xotira izlari mavjud ekanligini ko'rsatadi va bu konseptlar milliy mentalitetni o'zida mujassamlashtirgan leksik-semantik birliklar orqali namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [4].

V.N. Teliya frazeologik va metaforik birliklarning milliy-madaniy konnotatsiyasini o'rganib, ularning ichki shakli xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liqligini isbotlaydi [2]. G. Palmerning lingvistik antropologiya sohasidagi tadqiqotlari esa tilning madaniy modellarni kodlash va uzatish mexanizmini ko'rsatib, bu mexanizm she'riy tilda ayniqsa siqiq va ta'sirchan tarzda ishlashini asoslaydi [9]. O'zbek tilshunosligi sohasida M. Yo'ldoshev she'riy matnda metaforaning kognitiv va lingvokulturologik tabiatini o'rganib, o'zbek poetik tilida lingvomadaniy birliklarning xalq mentaliteti bilan organik aloqasini ko'rsatgan [3]. N. Mahmudov esa o'zbek tilidagi obrazli ifodalarning semantik tuzilmasini tahlil qilib, ulardagi madaniy konnotatsiya mexanizmini yoritgan [6].

E. Begmatovning leksikologiya sohasidagi fundamental ishi o'zbek so'z boyligining milliy-madaniy qatlamini tizimli o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [10]. Z. Tursunov tilning madaniyat bilan munosabatini o'rganib, o'zbek tilida milliy mentalitetning leksik-semantik ifodalanish usullarini tahlil qilgan [5]. Ushbu nazariy asos Xudoyberdiyeva she'riyatidagi milliy-

madaniy konnotatsiyali birliklarni semantik jihatdan tadqiq etish uchun yetarli metodologik zamin yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Halima Xudoyberdiyeva she'riyatidagi lingvomadaniy birliklarning semantik tahlili bir necha asosiy konnotatsiya guruhlarini aniqlash imkonini beradi. Birinchi va eng muhim guruhni vatan va yer-suv konsepti atrofida milliy-madaniy konnotatsiyali birliklar tashkil etadi. "Ona elim", "ildizingdan kelgan xabarman", "bog'laringga bo'ylab yotarman" kabi iboralar o'zining asosiy ma'nosidan tashqari o'zbek madaniyatida yer va vatanga nisbatan muqaddas tutilgan aloqaning, farzandlik burchining va organik mansublikning konnotatsiyasini o'zida ifodalaydi [7]. "Ildiz" lexemasi bu kontekstda biologik ma'nosidan uzoqlashib, avlod-ajdod, kelib chiqish va milliy o'zlik konnotatsiyasini oladi; bu esa o'zbek folklori va og'zaki poetik an'anasida mustahkam o'rnashgan lingvomadaniy modeldir [3]. Ikkinchi guruhni ona va ayol obraziga bog'liq konnotatsiyali birliklar tashkil qiladi. "Muqaddas Ayol" birikmasida "muqaddas" so'zi islomiy va milliy ma'naviyatdan kelib chiqadigan diniy-axloqiy konnotatsiyani o'zida ifodalaydi; ayni vaqtda u o'zbek an'anaviy madaniyatida ayolni ulug'lash va uning aziyatlariga ehtirom bildirish normasi bilan bog'liq ijtimoiy konnotatsiyani ham saqlaydi [8].

"Bolalarin tishda tishlaydi" iborasi esa o'zbek frazeologiyasida keng qo'llaniladigan qolip bo'lib, sevib asrash, qiyinchilikka qaramay himoya qilish konnotatsiyasini ifodalaydi; shoira bu birlikni Turkiston onalari obrazini tavsiflashda qo'llab, unga qahramonlik va fidokorlik konnotatsiyasini qo'shimcha yuklatadi [1]. Uchinchi semantik guruhni milliy-tarixiy konnotatsiyali birliklar tashkil etadi. Xudoyberdiyeva she'riyatida "Dukchi Eshon", "Mashrab Balxda", "Nodira", "Yassaviy" kabi tarixiy shaxs nomlari oddiy ko'rsatma ma'nosidan chiqib, o'zbek xalqining ijtimoiy xotirasi bilan bog'liq boy konnotatsion maydonni faollashtiradi. "Yassaviyning bolasi" birikmasi bu qatorda ayniqsa ko'p qatlamli semantikaga ega: u bir vaqtning o'zida islomiy sufizm an'anasi, o'rta asr osiyolik turkiy madaniyatga mansublik va axloqiy kamsuqumlik konnotatsiyalarini o'zida birlashtiradi; "Otasidan o'zganini bildirmas" she'ridagi "Sharq bolasi, Yassaviyning bolasi" satrlari esa bu konnotatsiya majmuini she'rning g'oyaviy markaziga aylantiradi [7]. To'rtinchi guruhni milliy birlik va jamoa tafakkurini ifodalovchi konnotatsiyali birliklar tashkil etadi. "Bitta mushtga aylanmay" iborasi o'zbek siyosiy diskursida keng qo'llaniladigan mushtning kuch va birlik ramzi sifatidagi konnotatsiyasiga asoslanadi; "oltovlon ola bo'lib" birikmasi esa o'zbek xalq donishmandligidagi tarqoqlik va uning fojiali oqibatlari haqidagi konnotatsiyani faollashtiradi [4].

Beshinchi guruhni o'zbek mentalitetiga xos stoik sabr va ichki kuch konnotatsiyasi ifodalovchi birliklar tashkil etadi. "Ayol o'tib borar... ich-ichida yo'lbars o'kirib, sirtidan mayin jilmaygan ayol" satrlari yo'lbars leksemasi orqali kuch va shiddatning, tashqi vazminlik orqali esa o'zbek madaniyatidagi sabr-qanoat me'yoring konnotatsiyasini bir vaqtda ifodalaydi. Yo'lbars obrazi o'zbek folklori va qahramonlik eposi an'anasida mustahkam o'rnashgan lingvomadaniy belgi bo'lib, uni she'r tarkibida qo'llash ushbu konnotatsion fondni to'liq faollashtiradi [2]. Oltinchi guruh sifatida So'z konsepti bilan bog'liq konnotatsiyali birliklarni ko'rsatish mumkin. "Turkistonning dashtlarini yorib chiqar So'z", "mangu ko'z yummay" kabi iboralar o'zbek va umumturkiy adabiy an'anasida so'zning ilohiy in'om, qilich va saqlovchi kuch sifatidagi konnotatsiyasini ifodalaydi; bu konnotatsiya Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy va Alisher Navoiydan boshlangan klassik o'zbek adabiy paradigmasining lingvokulturologik merosiga asoslanadi [5].

XULOSA

Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida milliy-madaniy konnotatsiyali lingvomadaniy birliklar bir necha semantik guruhni tashkil etadi: vatan va yer-suv konsepti, ona va ayol muqaddasligi, tarixiy-ramziy obrazlar, milliy birlik g'oyasi, stoik sabr va So'z muqaddasligi. Bu birliklarning semantik tuzilmasida denotativ ma'no bilan bir qatorda milliy tarix, islomiy ma'naviyat, xalq og'zaki ijodi va axloqiy-falsafiy qadriyatlar konnotatsiyasi hamjihatlikda ishlaydi. Xudoyberdiyeva ushbu birliklarni she'riy matn tarkibiga ongli va mahoratli tarzda kiritib, ularning konnotatsion salohiyatini estetik va g'oyaviy jihatdan to'liq ishga soladi. Tadqiqot Xudoyberdiyeva she'riyatining lingvokulturologik o'rganilishi yanada chuqurroq va keng qamrovli tahlilni talab etishini, shuningdek, o'zbek she'riyatida milliy-madaniy konnotatsiya masalasining alohida monografik tadqiqot uchun etarli ilmiy zaminiga ega ekanligini ko'rsatadi.

References:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. М.: Академия, 2001. 208 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
3. Yo'ldoshev M. She'riy matn lingvopoetikasi. Toshkent: Fan, 2008. 164 b.
4. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. М.: Академический проект, 2001. 990 с.
5. Tursunov Z. O'zbek tilining madaniy qatlami. Toshkent: O'zbekiston, 1998. 176 b.
6. Mahmudov N. O'zbek tilida obrazli ifodalar semantikasi. Toshkent: Fan, 2000. 152 b.
7. Xudoyberdiyeva H. Saylanma. Toshkent: Sharq, 2000. 256 b.
8. Qodirov P. O'zbek she'riyatining taraqqiyot bosqichlari. Toshkent: O'zbekiston, 1994. 220 b.
9. Palmer G.B. Linguistic Anthropology: A Reader. Oxford: Blackwell, 1996. 342 p.
10. Begmatov E. O'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: Fan, 1985. 192 b.